

Entrevista a Dolors Folch

Cristina Pallarès

Universitat Autònoma de Barcelona. Facultat de Traducció i d'Interpretació
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Data de recepció: 15/6/2000

Resum

Un dels traductors més emblemàtics d'obres xineses ha estat Marià Manent (1898-1988). La seva última traducció, el 1986, va ser el llibre de poemes *Vell país natal* de Wang Wei, feta en col·laboració amb Dolors Folch, professora d'Història de la Xina a la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona. En aquesta entrevista, a banda de la col·laboració Manent-Folch, s'aborden temes com la trajectòria personal i professional de Dolors Folch, les dificultats que es presenten a l'hora de traduir poesia xinesa o l'estat actual de la traducció de textos xinesos al català.

Paraules clau: traducció del xinès al català, poesia xinesa, Marià Manent, Dolors Folch.

Abstract

One of the most emblematic translators of Chinese literature was Marià Manent (1898-1988). His last translation (1986) was that of *Vell país natal*, a book of poems by Wang Wei, which he translated into Catalan in collaboration with Dolors Folch, currently lecturing in Chinese History at the Pompeu Fabra University in Barcelona. Besides Manent and Folch's joint effort, this interview also highlights Dolors Folch's personal and professional development as well as the difficulties encountered when translating Chinese poetry, and also the current situation regarding the translation of Chinese texts into Catalan.

Key words: translation from Chinese into Catalan, Chinese poetry, Marià Manent, Dolors Folch.

Dolors Folch. Biografia

No he trobat informació sobre la vostra trajectòria professional ni sobre la vostra vida.

Jo sóc llicenciada en història i en un moment determinat em va interessar comparar la nostra història amb alguna història que no hagués seguit una trajectòria semblant, i així vaig començar a estudiar història de la Xina. Llavors em vaig adonar que finalment tot em remetia a una obra: *Memòries històriques*, de l'historiador Sima Qian, que era traduïda al francès. Després de llegir-la vaig comprendre que si no sabia xinès i ni tan sols no retenia els noms, era d'una dificultat extrema enten-

dre de què parlava. Per tant, vaig decidir que aprendria xinès més que res per analitzar la nostra història des de l'altre cantó del mirall, per contrastar-la millor. Aleshores, quan comences a estudiar xinès, el xinès t'absorbeix, perquè el comences a estudiar com un idioma, però en realitat és la porta per la qual entres a una altra cultura i coneixes una quantitat enorme de coses. Però arriba un moment en què has de decidir si vols continuar per aquest camí o no. Així doncs, a partir de llavors, vaig començar a estudiar xinès i història antiga de la Xina. Vaig fer una tesi sobre la història antiga de la Xina, vaig traduir alguns dels capítols de *Memòries històriques* en el llibre *La fundació del primer imperi xinès* publicat a Empúries i vaig començar a treballar en diferents feines fins que vaig poder ensenyar història de la Xina, que és el que realment m'agrada fer.

Incomprensiblement, en aquest país no hi ha un títol universitari específic en sinologia. Com us vau interessar per la llengua xinesa i quan i on vau començar a estudiar-la?

La vaig començar a estudiar aquí a Barcelona, a l'Escola Oficial d'Idiomes, i després vaig seguir en part pel meu compte. També vaig estar a la Xina un quant temps. I encara continuo estudiant.

Sobre la vostra activitat com a traductora

Com us vau iniciar en el món de la traducció i per què?

Encara que no sóc traductora professional, he traduït perquè crec que és una feina que hem de fer tots plegats, perquè hi ha massa coses desconegudes i, per tant, tot-hom ha d'aportar alguna cosa a la traducció.

En el vostre article «Poesia xinesa i poesia xinesa en català» de la revista *Reduccions*, constato que esteu d'acord amb la manca d'estudis universitaris orientals a casa nostra. Com veieu el futur de la sinologia al nostre país?

En aquest moment està lleugerament millor que quan vaig escriure aquest article, perquè es pot estudiar xinès a la Universitat Autònoma de Barcelona, a la Universitat Autònoma de Madrid i a la Universitat de Granada, i hi ha un postgrau de xinès lligat a la Universitat Pompeu Fabra i algunes assignatures d'història de la Xina també a la Universitat Pompeu Fabra. És a dir, està una mica millor però no està bé, ni de bon tros: no hi ha cap àrea de coneixement d'història de la Xina, ni cap projecte de fer una llicenciatura de sinologia, i això és especialment dramàtic en un moment en què s'amplien les relacions d'Espanya amb la Xina. Els espanyols han d'anar a la Xina acompanyats d'interprets que els brinden els xinesos i això és nefast, no funciona. Això situa Espanya en unes condicions de clara inferioritat respecte als altres països europeus pel que fa a les relacions de tot tipus amb un país que representa la quarta part de la humanitat.

La vostra activitat traductora vol d'alguna manera pal·liar aquesta mancança o traduir per acostar una literatura, un pensament i, en definitiva, enriquir la nostra cultura com feien els noucentistes i el mateix Marià Manent?

El que realment m'interessa és atansar aquesta cultura a la nostra. Per a mi, la traducció és un instrument per a difondre una cultura determinada. Fa temps que no tradueixo, però si ho torno a fer serà per traduir textos essencials, textos bàsics que em sembla que han d'estar a l'abast del lector mitjà.

Wang Wei (700-760), Ding Li (1904-1986) i Bei Dao (1949-?) són autors força importants de la literatura xinesa que pertanyen a èpoques ben diferents: us agrada més traduir literatura clàssica xinesa o preferiu els autors contemporanis?

Sense cap mena de dubte, literatura clàssica. La literatura clàssica i la literatura contemporània no es poden ni comparar. Entre Wang Wei, Ding Li i Bei Dao, no hi ha comparació. Wang Wei és una primera figura de la literatura universal i els altres són personatges de tercera o quarta fila en termes de literatura universal, no en termes de la importància que han tingut per altres motius en el món xinès, que és considerable.

Heu traduït *Olas* de Bei Dao (1949-?) i *El diari de Shafei* de Ding Ling (1904-1986). Séan Golden i Marisa Presas han girat *Mala herba* de Lu Xun (1881-1936). Tots tres són autors d'aquest segle. Creieu que és hora de començar a traduir obres que no siguin poesia clàssica?

Són de dimensions molt diferents. Jo crec que té més interès la literatura clàssica del xinès que la literatura contemporània. Ara bé, també em sembla convenient que es tradueixin autors contemporanis.

En la introducció d'*El diari de Shafei* afirmeu que us va ajudar el professor Dong Yansheng «per resoldre els punts més obscurs del text».¹ Sempre heu demanat consell a xinesos o ha estat només per qüestions puntuals?

Tothom qui tradueix troba que tenir un xinès a la vora és meravellós. Quan tradueixes, és el millor que et pot passar. I com més culte sigui, millor. I en Dong Yansheng era molt culte.

A banda de les vostres col·laboracions en poesia, també heu traduït novel·les, i fins i tot un llibre d'història, *La fundació de l'imperi xinès*. Amb la prosa, traduir o el distanciament del xinès i del català us obliga a refer?

En xinès sempre s'ha de refer. Traduir del xinès no té res a veure amb la traducció del francès o de l'anglès, en què la frase ja et ve feta. Fins i tot de l'anglès, que

1. DING, Ling. *El diari de Shafei*. (*Shafei nushi de riji*). Traducció de Dolors Folch. Barcelona: Edicions de l'Eixample, 1990, p. 13.

sembla que si el compares amb el xinès és aquí al costat. En xinès, abans que res, has de fer un primer pas, que és entendre el que es diu exactament, i després s'ha de posar en català. És a dir, en aquest sentit, el procés és pràcticament doble. Si més no, a mi em passa així. Jo ho he de fer dues vegades; amb una de sola, no en tinc prou. No es pot traduir directament!

Què penseu de l'actual situació de la traducció d'obres xineses al català? S'està assolint una normalitat en aquest sentit o estem encara lluny de tenir a l'abast un conjunt d'obres representatiu de la literatura xinesa?

N'estem totalment lluny, tant pel que fa a les traduccions al català com a les traduccions al castellà. La traducció del xinès a aquestes llengües no té res a veure amb el que es publica a França, i no cal comparar-ho amb l'anglès. Avui en dia no es pot estudiar sinologia sense saber anglès. I si a més a més se sap francès, millor. Tal com està la situació aquí, s'han de saber aquestes llengües.

Actualment traduïu alguna cosa o teniu algun projecte?

Sí, tinc dues coses en cartera: una és *Les Analectes* de Confuci, que es traduiran per enèsima vegada, però vull traduir-les perquè els estudiants hi trobin un determinat tractament dels termes que a mi m'interessa que sigui estricte. L'altra és una recopilació de poesia xinesa que he traduït intermitentment, constantment, i que d'una manera o d'una altra aconseguiré aplegar i publicar.

Poesia xinesa i les dificultats de traduir-la

Heu escrit articles en què expliqueu quin procés heu seguit per traduir poesia xinesa i quines dificultats hi heu trobat («Poesia xinesa i poesia xinesa en català», a *Reduccions*, 25 (gener 1985) i «Traduint Wang Wei», *L'Avenç*, 120 (novembre 1988)). Pel que fa a les dificultats, voldria comentar unes quantes qüestions:

A vegades el xinès té diferents lectures a causa de la manca de gènere, nombre, temps verbal, funció gramatical o l'el·lipsi de nexes. En català aquests elements s'han de concretar i, per tant, el traductor ofereix una única lectura. En què s'hauria de basar el traductor per fer una tria i no una altra? Penseu que hi ha alguna manera d'oferir lectures diferents en català?

Cada traductor ofereix una lectura diferent, és clar, però vull precisar que no tan sols la traducció del xinès al català ofereix una lectura diferent, també el xinès actual que llegeix un poema del segle VII ho fa de maneres diferents, i té lectures diferents. Els caràcters xinesos són molt polivalents i tot depèn de quin cantó els toca la llum: s'irisen amb uns colors o amb uns altres. Això passa tant quan ho tradueixes al català, com quan ho llegeixes en xinès. Aquesta és la gràcia del poema

xinès, que realment té diferents lectures, cosa que li dóna una gran riquesa. El poema xinès és molt multicolor.

Traslladar això al català és impossible senzillament per les mateixes característiques de la llengua.

No es pot traslladar al català el que està en xinès. Se'n pot donar una versió. És evident que es tracta d'una versió, independentment que sigui una traducció més o menys aconseguida, però és una versió, una manera de veure-ho. I al cap de trenta anys, segurament el mateix traductor, com que la seva sensibilitat ha canviat, ho llegirà d'una manera diferent, ho orientarà d'una altra forma.

Com salva i transmet el traductor l'element gràfic inherent als caràcters xinesos, l'efecte visual que produeixen, tenint en compte que una llengua alfabètica no pot recollir aquesta representació icònica i l'estètica que ofereixen els caràcters? Creieu que el traductor ha de fer una explicació prèvia o senzillament ens hem de conformar perquè no es pot transmetre?

L'edició ideal d'un poema xinès és amb l'original al costat, és a dir, xinès i català. A més a més, hi ha alguns casos en què és molt aparatós perquè, per exemple, el radical d'aigua surt cinc vegades en dues línies i aleshores sí que hi ha com una mena d'humitat afegida. Però sovint no hi ha res a explicar, perquè els caràcters xinesos a vegades funcionen d'una forma semàntica totalment independent del dibuix. Tampoc no s'ha d'exagerar la càrrega gràfica que té en si mateixa l'estructura.

Sabem que la traducció no pot transmetre l'aspecte melòdic dels poemes, la distribució dels tons en els díctics, però es pot compensar d'alguna manera aquesta pèrdua?

Els tons són totalment intraduïbles excepte en un aspecte: quan formen part de la rima, com en la poesia clàssica. En aquest cas s'han de tenir en compte, però jo crec que és únicament en aquesta qüestió. Els poemes xinesos han de ser rimats, han de mostrar una estructura interna, perquè si no, fa la impressió que la poesia xinesa és una cosa molt moderna i lliure, i precisament és més aviat al revés. És sempre com sonets, diguem-ne. Està totalment travada per dintre, i d'alguna forma s'ha de tenir en compte això. Ara bé, traduir els tons, no és possible.

S'ha de ser molt bon traductor per evitar les perífrasis a les quals ens condueix la capacitat de matisar que té un ideograma.

S'ha de ser molt bon traductor, molt. Es pot saber més o menys xinès, però en últim terme el que és absolutament decisiu és el domini del català, com en tota traducció. Per això, la traducció més delicada que he fet mai, la de Wang Wei, la vaig preparar amb un poeta, de manera que l'última paraula en qüestió de llengua la tingués

ell, perquè la prova definitiva és aquesta, la prova de foc és si funciona en la llengua d'arribada.

La poesia xinesa es caracteritza també pel díctic, per bé que cada frase és independent, i pel paral·lelisme dels seus versos. Mantenir el díctic sembla relativament fàcil, però com s'aconsegueix no perdre el paral·lelisme quan es tradueix? Tots aquests elements s'han de conservar o val més modificar-los com va fer, per exemple, Apel·les Mestres a *Poesia xinesa*, on no va mantenir els díctics perquè, segons deia, «l'extremada concisió dels versos xinesos m'ha obligat generalment a fer de cada vers xinès dos versos catalans»²?

Apel·les Mestres justament va ser molt fidel, però jo no el posaria mai com a exemple de traducció de poesia xinesa. Jo crec que s'ha de traduir línia per línia, i un vers xinès ha de correspondre a un vers català. La interrelació que hi ha en el primer díctic en un poema de quatre versos s'ha de mantenir estrictament, procurant que el paral·lelisme sigui tan estricte com ho és en xinès, sempre que el que en surti sigui en llenguatge poètic. S'ha de tenir en compte que el llenguatge poètic té la capacitat de comprimir el màxim nombre d'imatges i de suggeriments en el mínim espai possible. Això és l'essencial.

Després de tot això, creieu que la poesia clàssica xinesa realment es pot traduir, o perquè una persona la pugui entendre bé sempre s'ha de remetre a l'original?

El problema és que en el cas del xinès la immensa majoria de gent no es pot remetre a l'original i cal una traducció. La traducció del xinès és eterna. No pararà mai, ni que ja s'hagués traduït tot. Es podria tornar a traduir tot una altra vegada. Sempre es podrà tornar a començar. Cada generació tindrà una sensibilitat diferent per enfocar-ho d'una altra manera. Forma part de patrimoni universal. És una poesia fantàstica.

Davant de totes aquestes dificultats, hem de concloure per força que el traductor de poesia xinesa no pot ser un traductor qualsevol (no tothom sap defugir la perifrasi o reeixir en el paral·lelisme) i que, a més a més, ha de moure's amb comoditat en el món de la poesia?

Sí, exactament.

Com definiríeu la poesia xinesa?

Per a mi és com un joc de diamants, com un joc de miralls en el qual cada un dels caràcters és una peça que irradia llum en diferents direccions i que aconsegueix

2. MESTRES, Apel·les. *Poesia xinesa*. Barcelona: Salvador Bonavia, 1925, p. 19.

imantar la peça del costat. S'estructura així. Però si la mires des d'un altre angle, des d'una altra perspectiva, aquest joc de llums i de relacions canvia. És una poesia amb moltes més connexions amb el llenguatge pictòric del que té la nostra. Pinta l'espai, el descriu d'una forma vivíssima, amb quatre pinzellades, d'una manera que no és tan habitual en el nostre món.

Les traduccions del xinès i Marià Manent

Sovint s'ha contraposat la fredor de les versions de Josep Carner amb la calidesa de les de Marià Manent. Vostè afirma que «les versions d'Apel·les Mestres i Manent són més fidels, mentre que Carner crea sovint poemes nous a partir d'un poema xinès»,³ i que fins i tot superen les aparegudes en castellà perquè «recullen el clima general de la poesia xinesa»,⁴ encara que Manent sempre es va referir als seus volums de poesia xinesa clàssica amb el terme *interpretacions*. Sembla que Manent va saber mantenir el contingut, la forma poètica original, el paral·lelisme o la relació home-natura. Això és perquè, a diferència de Mestres i Carner, traduïa a partir de fonts més fidels, perquè tenia una gran intuïció per copsar l'essència dels autors o per totes dues raons?

Treballaven més o menys amb les mateixes versions: les d'Arthur Waley i alguna altra. La millora de Manent respecte d'Apel·les Mestres es deu al fet que Manent tenia més sensibilitat envers el món xinès. S'hi apropava més de mena, de natural. Entenia millor el que era el món estètic de la Xina. Pel que fa a les seves diferències amb Carner, val a dir que Carner era un creador més potent que Manent, però el que passava per les seves mans ho refeia de tal manera que el resultat era completament diferent. Carner no respectava el poema xinès: en tallava un tros per dalt, un tros per baix... no s'hi amoinava gens ni mica. Si li interessava la imatge central, només desenvolupava aquella i la tractava bastant com volia... Feia una creació a partir d'un poema xinès. Els poemes de Carner poden ser millors que els de Manent o no ser-ho, però en tot cas Manent és, de tots tres, sens dubte el més fidel, el que més s'assembla a l'original, el que més ha copsat el que és la poesia xinesa.

Segons que afirmeu, fins que no vau descobrir Wang Wei no se us va acudir de fer una edició conjunta de poesia xinesa amb Marià Manent. Ja el coneixíeu? Vau ser qui li ho va proposar?

Vaig conèixer Marià Manent en una festa en què hi havia moltíssima gent al Palau de Pedralbes. Jo acabava de tornar de la Xina. Aleshores, en aquell moment, per

3. FOLCH, Dolors. «Poesia xinesa i poesia xinesa en català». *Reduccions*, 25 (gener 1984), p. 58.

4. FOLCH, Dolors. «Traduint Wang Wei». *L'Avenç*, 120 (novembre 1988), p. 38.

la seva actitud, pel que deia i per tot plegat em va fer pensar molt en el que és la poesia budista Ch'an, és a dir, en tot el que és el budisme xinès, i se'm va acudir dir-li: «Hi ha un poeta xinès que a vostè li encantaria, que és Wang Wei. Per què no el traduïm plegats?» Manent em va respondre immediatament: «Doncs va, el vull veure, ensenya-me'n algunes poesies.» L'endemà li'n vaig portar unes quantes i em va dir que sí. Va anar així.

Expliqueu que en la vostra descoberta de Wang Wei amics xinesos us van ajudar a comprendre la seva poesia fent-vos veure matisos, subtilitats, influències budistes, etc. En les notes de les traduccions que passava a Manent perquè ell construís el poema, també li vau assenyalar aquestes coses?

En cada poema que donava a Manent hi havia els cinc caràcters de cada vers, suposant que fos una estrofa de quatre versos, i a sota de cada caràcter li posava les possibles traduccions d'aquell caràcter en si mateix, li indicava què era aquell caràcter, quin era el radical, què volia dir el radical, quina era la part fonètica, què significava i quin to tenia. És a dir, cada un dels caràcters estava molt treballat. A part d'això, li afegia una proposta de comprensió per a aquella línia i també una proposta de traducció per als quatre versos. I si calia algun comentari, també l'hi feia.

La literatura és un dels elements que reflecteix una cultura i, per tant, una determinada manera de veure el món. Per exemple, en la poesia xinesa, i sobretot en Wang Wei, trobem una relació home-univers, clarament contraposada a la visió antropocèntrica occidental. També devíeu transmetre això a Manent en la traducció de *Vell país natal*.

Justament perquè em va semblar que Manent ho podia captar és perquè li vaig proposar que traduïssim Wang Wei. Manent era la persona idònia per traduir Wang Wei. En canvi, la traducció de Li Bai, que també em vaig plantejar, la vaig suggerir a Segimon Serrallonga. Vaig pensar que li aniria molt millor que no pas a Manent. Això depèn de les persones, també.

El procés de traducció de *Vell país natal* devia ser llarg. Quant temps hi vau passar?

No va ser llarg. Va durar des de Pasqua fins a Nadal de l'any següent. Sis o set mesos, aproximadament. De cada poema se'n feien versions diferents.

Com penseu que va viure Manent aquest acostament a l'original després de traduir tota la seva vida el xinès a partir de l'anglès i del francès?

Hi estava realment molt interessat. Volia, fins i tot, sentir com sonava fonèticament el xinès. Aquesta traducció li va permetre endinsar-se en el món xinès d'una manera més profunda del que li havien permès les traduccions anteriors.

En la nota preliminar de *Vell país natal*, Marià Manent sembla satisfet de la col·laboració: elogia la vostra capacitat de copsar l'esperit dels poemes de Wang Wei i afirma que li vau facilitar enormement la tasca. Per a vostè, què va representar l'experiència de treballar amb Manent? Vau tornar a treballar junts?

Col·laborar amb Manent va suposar l'experiència de treballar amb una persona elegant, educada i culta. Pel que fa a tornar a traduir plegats, no va ser possible perquè Manent ja es va posar malalt. I encara li vaig proposar de traslladar un text de Tao Yuanming, *El doll de les flors de perseguir*, que és una preciositat, un conte amb un poema d'un poeta taoista del segle iv. Li va agradar molt però em va dir que ja no tenia energies. De fet, es va morir la setmana següent.

Si no és que hi hagi un bon poeta que sigui competent en xinès o un sinòleg destre amb la poesia, com és el cas d'Arthur Waley, sembla imprescindible una simbiosi com la vostra amb Marià Manent per traduir poesia xinesa.

Aquesta simbiosi és molt freqüent. S'ha produït moltes vegades i hi ha bones versions, en llengües europees. Les de Démieville i les de Paul Jakob són bones. Depèn una mica dels autors, dels poetes. Però també n'hi ha d'altres que són molt carregades, incomprensibles, perquè cometien l'error de donar-los una mena de llenguatge medieval, i aleshores és insuportable. Pel que jo puc jutjar, hi ha una bona versió de Wang Wei en francès i també hi ha un italià que tradueix bé.

Ha costat aconseguir una aproximació de la poesia xinesa al català, en comparació amb altres països?

Sí que costa. De fet, no acaba de produir-se, aquesta aproximació. No crec que estigui endegada, ni de molt. Hi ha gent que hi treballa, però de cap de les maneres s'ha endegat un procés.